

O`ZBEK TILINING SO`Z YASASH SISTEMASI A`NANAVIY VA YANGI USLUBLAR.

Ochilova Marjona Olimjon qizi

Termiz davlat universiteti

Filologiya tillarni o`qitish: o`zbek tili yo`nalishi1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o`zbek tilining so`z yasash tizimi tahlil qilinadi. An`anaviy so`z yasash usullari va ularning zamonaviy uslublar bilan uyg`unlashuvi ko`rib chiqiladi. Asosan affiksial, sintaktik va semantik usullarning taraqqiyot yo`llari va yangi tendensiyalar, xususan, ijtimoiy tarmoqlar, texnologik taraqqiyot ta`sirida yuzaga kelayotgan neologizmlar tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari o`zbek tilining so`z yasash salohiyati kengayib borayotganini ko`rsatadi.

**Kalit so`zlar:** So`z yasash, an`anaviy uslublar, yangi uslublar, affiks, neologizm, lingvistika, O`zbek tili, til taraqqiyoti

Til jamiyat hayotining ajralmas qismi bo`lib, undagi har bir birlik — tovush, so`z, gap va matn — ijtimoiy munosabatlarni ifodalashda muhim vositadir. Ayniqsa, leksik boylikni tashkil etuvchi so`zlar til taraqqiyotining barometridir. O`zbek tilida so`z yasash o`ziga xos tarixiy jarayon bo`lib, turli bosqichlarda turli uslublar bilan boyib borgan. Mazkur maqolada an`anaviy so`z yasash mexanizmlari va hozirgi davrdagi yangi tendensiyalar o`rganiladi.

O`zbek tilining so`z yasash sistemasi an`anaviy va yangi uslublarni o`z ichiga oladi, bu tilning boyligi va rivojlanish dinamikasini ko`rsatadi. Quyida ushbu uslublarni qisqacha ko`rib chiqamiz:

An`anaviy so`z yasash uslublari

O`zbek tilida so`z yasashning an`anaviy usullari asrlar davomida shakllangan va tilning morfo-sintaktik tuzilishiga asoslanadi. Bularga quyidagilar kiradi:

Affiksatsiya (qoshimcha qo`shish):

- Prefiks usuli: O`zbek tilida prefikslar kam ishlatiladi, lekin ayrim hollarda, masalan, o`zlashma so`zlar shakllantirishda (masalan, o`z- prefiksi bilan: o`zlashtir-).

- Suffiks usuli: Eng keng tarqalgan usul. Suffikslar yordamida yangi so`zlar hosil qilinadi. Masalan:

- -chi (kasb bildiradi): baliq + -chi = baliqchi.

- lik (joy, vosita yoki mavhumlik bildiradi): kitob + -lik = kitoblik.
- Infikslar: O'zbek tilida kam uchraydi, lekin qadimgi shakllarda ko'rish mumkin (masalan, fe'lining o'tgan zamon shakllarida).

So'z birikmasi (kompozitsiya):

Ikki yoki undan ortiq so'z birlashib yangi ma'noli so'z hosil qiladi. Masalan:

- ko'k + buloq = ko'kbuloq (ko'k rangli buloq).
- temir + yo'l = temiryo'l.

Konversiya (so'z turkumini o'zgartirish):

So'zning shakli o'zgarishidan boshqa so'z turkumiga o'tishi. Masalan:

- yaxshi (sifat) → yaxshi (ot, "yaxshilik" ma'nosida).

Qisqartirish:

So'zlarning qisqartirilgan shakllari orqali yangi so'zlar hosil qilinadi. Masalan:

- O'zbekiston → O'zbek (qisqa shakl sifatida).

O'zlashma va o'zlashtirish:

Boshqa tillardan so'zlar o'zlashtirilib, o'zbek tiliga moslashtiriladi. Masalan, arabcha kitob yoki forsha devor so'zlari o'zbek tilida an'anaviy ravishda ishlatiladi.

Yangi so'z yasash uslublari

Zamonaviy davrda, ayniqsa, texnologiya va globalashuv ta'sirida yangi so'z yasash usullari rivojlanmoqda:

Terminologik so'z yasash:

Ilmiy-texnikaviy rivojlanish tufayli yangi atamalar yaratilmoqda. Masalan:

- kompyuter (ingliz tilidan o'zlashma).
- internet + -chi = internetchi (yangi kasb nomi).

Kalkalash (boshqa tildan so'zma-so'z tarjima):

Chet tilidagi so'z birikmalarini o'zbek tiliga so'zma-so'z tarjima qilish orqali yangi so'zlar hosil qilinadi. Masalan:

- Inglizcha smartphone → aqlli telefon.
- television → televideniye yoki televizor.

Qisqartmalar va abbreviaturalar:

Zamonaviy til ko'pincha qisqa va qulay shakllarni talab qiladi. Masalan:

- O'zMU (O'zbekiston Milliy Universiteti).
- TIV (Tashqi Ishlar Vazirligi).

Slang va jargonlar:

Yoshlar tilida yangi soʻzlar va iboralar paydo boʻlmoqda, ayniqsa ijtimoiy tarmoqlar taʼsirida. Masalan:

- trending → trenddagi (moda, ommabop narsa maʼnosida).

Hibrid soʻzlar:

Chet tili soʻzlari oʻzbekcha qoʻshimchalar bilan birlashadi. Masalan:

- chat + -lash- = chatlashmoq (suhbatlashmoq).

Anʼanaviy va yangi uslublarning farqi

- Anʼanaviy uslublar: Oʻzbek tilining ichki imkoniyatlariga asoslanadi, koʻproq affiksatsiya va soʻz birikmasiga tayanadi. Ular barqaror va umumxalq tilida keng qoʻllaniladi.

- Yangi uslublar: Global taʼsirlar, ayniqsa ingliz tili va texnologik atamalar taʼsirida shakllanmoqda. Koʻproq oʻzlashma, kalkalash va qisqartmalarga asoslanadi.

Oʻzbek tilining soʻz yasash sistemasi anʼanaviy usullarni saqlab qolgan holda, zamonaviy ehtiyojlarga moslashmoqda. Anʼanaviy usullar tilning oʻziga xosligini taʼminlasa, yangi uslublar uning moslashuvchanligi va rivojlanishini taʼminlaydi.

Anʼanaviy va yangi soʻz yasash uslublari oʻrtasidagi asosiy farq — manbalar va semantik kengayish darajasidadir. Anʼanaviy uslublar koʻproq ichki grammatik vositalarga asoslangan boʻlsa, yangi uslublar tashqi taʼsirlar, madaniy oqimlar, texnologik yangiliklar bilan bogʻliq. Tilning tirik va harakatdagi tizim sifatida oʻzgaruvchanligi, ayniqsa yoshlar orasida yangi leksik birliklarning tez paydo boʻlishi orqali namoyon boʻladi. Bunda muhim jihat — yangi soʻzlar grammatik jihatdan moslashuvchan boʻlishi va umumxalq tili bilan uygʻunlashuvi.

Xulosa

Oʻzbek tilida soʻz yasash tizimi boy va serqirra. Anʼanaviy uslublar hanuz dolzarb boʻlib, zamonaviy uslublar bu tizimni yanada boyitmoqda. Har bir davr til taraqqiyotiga oʻz neologizmlari, yangi semantik qamrovli soʻzlarini olib kiradi.

Yangi yuzaga kelayotgan soʻzlar boʻyicha zamonaviy soʻzlashuv lugʻatlarini yaratish;

Yangi soʻz yasash uslublarini maktab darsliklari orqali oʻrgatish;

Media va axborot vositalarida yangilangan va standartlashtirilgan leksik birliklardan foydalanishni ragʻbatlantirish;

Lingvistik monitoring orqali tildagi oʻzgarishlarni doimiy nazorat qilish.

Adabiyotlar.

1. H.Jamolxonov. Hozirgi o'zbek adabiy tili. T., 2005
2. B.Mengliyev, O'. Xoliyorov. O'zbek tilidan universal qo'llanma. T., 2007
3. Qilichev E. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Buxoro, 2001
4. S.Rahimov, B.Umurqulov, A.Eshonqulova. Hozirgi o'zbek adabiy tili. T., 2001
5. S.Rahimov, B.Umurqulov. Hozirgi o'zbek tili. T., 2003